

Duurzaam perspectief voor de kerk van Overschild

SFEERVOL RUSTPUNT IN EEN AANTREKKELIJKE WANDEL- EN FIETSREGIO

INLEIDING

De uit 1880 daterende kerk van Overschild, opgetrokken in de sobere waterstaatsstijl die in de 19^e eeuw veelvuldig in Nederland werd toegepast, vervult nog maar heel zelden haar oorspronkelijke functie. Het gebouw heeft de status van Rijksmonument en is eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK). De kerk is de afgelopen jaren behoorlijk getroffen door aardbevingsschade.

De dorpsbewoners willen het monument graag behouden. Het is beeldbepalend en nauw verweven met de dorps historie. De NAM voorziet in schadeherstel en versterking en de provincie Groningen bekostigt een deel van de restauratie van het interieur. Naast het treffen van bouwkundige maatregelen is frequent gebruik een minstens zo belangrijke voorwaarde voor behoud.

Met het dorps huis, Dorpsbelangen, de plaatselijke commissie van de kerk en burens zijn gesprekken gevoerd over mogelijke nieuwe functies van het gebouw. In het verlengde daarvan heeft SOGK gemeentelijke en provinciale visies op de toeristisch-recreatieve ontwikkeling van het gebied bestudeerd. Op basis van de vergaarde informatie ziet SOGK kansen voor een financieel gezond en maatschappelijk relevant voortbestaan van de kerk van Overschild. Deze visie is vertaald naar het onderhavige doorbestemmingsplan.

1. VISIE OP MAATSCHAPPELIJKE BESTEMMING VAN RELIGIEUS ERFGOED

Dit doorbestemmingsplan sluit aan op de visie van SOGK op instandhouding van religieus erfgoed. Materieel en functioneel behoud zijn daarin onlosmakelijk met elkaar verbonden. Behoud van monumentale waarde en gebruik versterken elkaar, zo leert de ervaring. Ergo: niet gebruiken leidt onvermijdelijk tot verval. Voor gebouwen met een uitsluitend 'decoratieve' functie is (op enkele iconische uitzonderingen in de provincie na) binnen het bestand van SOGK in principe geen plek. SOGK zet daarom in op een toekomstbestendige vorm van publiek hergebruik in het verlengde van de historische functie van kerken: samenkomst en ontmoeting, cultuur en bezinning. Onder het motto 'wij doen niets waar onvoldoende draagvlak voor is' worden her- en doorbestemmingsplannen altijd in samenspraak met de lokale gemeenschap, overheden en maatschappelijke organisaties ontwikkeld.

Deze benadering sluit aan op de uitkomsten van het werkatelier 'Levende monumenten in een leefbare regio' in 2015, een initiatief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in samenwerking met de provincie Groningen, SOGK, Libau en stichting Het Groninger Landschap. De kerk van Overschild is een van de vier

pilotprojecten en ontvangt daarom een financiële bijdrage vanuit het Kansrijk Groningen leefbaarheidsprogramma Herbestemming Cultureel Erfgoed.

Op basis van gesignaleerde kansen concludeerden de aan het werkatelier deelnemende deskundigen en dorpsbewoners dat herbestemming de voorkeur geniet boven privatisering. Ook voor de toekenning van de restauratiesubsidie door de provincie Groningen was publieke herbestemming ('levend monument') een zwaarwegend argument. Deze insteek is bovendien in lijn met het eindadvies van de commissie Meijer (2013) omtrent cultureel erfgoed in het aardbevingsgebied, waarin wordt benadrukt dat kerken fungeren als belangrijke ontmoetingsplaatsen die de sociale cohesie versterken.

2. HET PLAN

SOGK en de dorpsgemeenschap van Overschild zien, mede voortvloeiend uit eerder genoemd werkatelier, voor de kerk een driedelige rol weggelegd:

- Als rustpunt voor fietsers, wandelaars en passanten bijdragen aan de belevingswaarde van de grote stukken nieuwe natuur die aan de noordwestkant van het Schildmeer zijn ingericht en waar rust, ruimte, licht en lucht (provinciale kernkwaliteiten) de boventoon voeren.
- Als mooie opkamer voor rouw en trouw en als bijzondere locatie voor kleinschalige culturele evenementen en bijeenkomsten.
- Als markant herkenningspunt in dorp en regio - landmark - blijven bijdragen aan de identiteit en de leefbaarheid van Overschild.

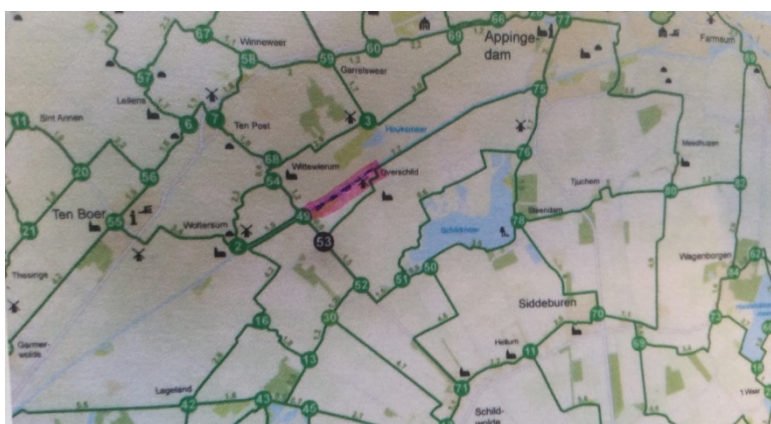
2.1. RUSTPUNT IN RECREATIEVE INFRASTRUCTUUR

In gebiedsvisies en het huidige recreatieve routeaanbod voor fietsers en wandelaars lijkt Overschild de status van blinde vlek te hebben. De ligging van het dorp biedt evenwel aanknopingspunten voor toeristisch-recreatieve versterking van het hele gebied; een gedeelde ambitie van de gemeente Slochteren, de provincie Groningen en Staatsbosbeheer. De sleutel ligt in het realiseren van twee relatief kleine ontbrekende infrastructurele schakels:

- Een rechtstreekse fiets- en wandelverbinding tussen Overschild en het Schildmeer. Hierover zijn inmiddels afspraken gemaakt met de grondeigenaar van de Zorgboerderij aan de Oude Graauwedijk nr. 7 om zijn oprijlaan te verharden en aldus voor ongemotoriseerd verkeer toegankelijk te maken.

- Verbinding Wittewierum-Overschild: de fietsverbinding in het Routenetwerk Fietsknooppunten Groningen kan korter, mooier en veiliger worden gemaakt door een aansluiting langs het Eemskanaal te realiseren (zie roze gemarkeerde stippellijn hieronder). Zo wordt bovendien de voor publiek toegankelijke en nu nog wat achteraf gelegen molen Windlust, het derde Rijksmonument van Overschild naast de kerk en de pastorie, in het routenetwerk opgenomen. Via deze verbinding kan vervolgens worden geprofitteerd van de hierboven voorgestelde rechtstreekse route van Overschild en het Schildmeer.

Molen Windlust in Overschild

Kansen die uit deze verbindingen voortvloeien

- Aansluiting op Rondje Schildmeer

Een directe verbinding tussen Overschild en het Schildmeer zorgt in de eerste plaats voor aansluiting op het Rondje Schildmeer. Daarmee wordt een belangrijke impuls gegeven aan de beleving van de noord- en westzijde van het meer. Ondernemers rond het Schildmeer werken in dat kader samen met de gemeente aan recreatieve versterking van het gebied. Uitgangspunt: waar voorzieningen aan de zuidkant van het meer een overwegend intensief recreatief karakter hebben, kan aan de noord- en westzijde worden genoten van de unieke flora en fauna, stilte en weidsheid in de in 2000 ingerichte, maar nog bij veel mensen onbekende natuurgebieden Tetjehorn en Haansplassen. Deze deelgebieden van 't Roegwold, onderdeel van het Natuurnetwerk Nederland (voorheen bekend als EHS Midden-Groningen), zijn door Staatsbosbeheer voorzien van paden voor fietsers en wandelaars, alleen is het nu nog niet mogelijk om van het ene naar het andere deelgebied te wandelen of te fietsen. Door ook deze recreatieve verbinding te realiseren, kan natuurbeleving in het gebied extra aantrekkelijk worden gemaakt.

Uitkijktoren van Staatsbosbeheer in Tetjehorn

Vlonderpad in Haansplassen

- Tweede entreegebied

Het Schildmeer krijgt er via Overschild een tweede entreegebied bij, waarvan het karakter complementair is aan het bestaande (en enige) entreegebied: Steendam aan de zuidoostkant. Hiermee wordt aangesloten op het advies in de Structuurvisie Steendam-Schildmeer 2009-2019 van de gemeente Slochteren om de toegankelijkheid van het landschap rond het meer te vergroten, waardoor de aantrekkingskracht op nieuwe doelgroepen (anders dan alleen watersporters) wordt vergroot. In het advies staat o.a. te lezen: 'Om invulling te geven aan deze vormen van nieuwe recreatie, dient het padennetwerk rond het meer te worden uitgebreid. Het moet mogelijk worden om op diverse manieren een rondje rond het Schildmeer te maken. In dit netwerk krijgt ook Overschild een verbinding met het Schildmeer met een fiets-voetpad en een zwemplek en wellicht een vaarverbinding.'

- Verhoogde zichtbaarheid en aantrekkingskracht

Met een tweede entreegebied kan gehoor worden gegeven aan de klacht van ondernemers rond het Schildmeer, verenigd in de Stichting Sportpromotie Schildmeer, dat er te weinig mensen komen en dat er onvoldoende te beleven valt. Zij spreken in dat verband van 'het best bewaarde geheim van Groningen'. De zichtbaarheid laat te wensen over en de bereikbaarheid/toegankelijkheid kan beter, zo stellen de ondernemers. Dankzij een tweede entreegebied kan een nieuw potentieel van fietsers en wandelaars met een focus op natuur- en landschapsbeleving worden aangeboord vanuit bijvoorbeeld de stad Groningen met groeiwijk Meerstad, Appingedam, Delfzijl en Slochteren. Voor woonkernen aan de noordzijde van het Eemskanaal (o.a. Bedum, Ten Boer en Loppersum) kan de voorgestelde

toevoeging aan het Routenetwerk Fietsknooppunten langs het Eemskanaal de extra prikkel zijn om via Overschild naar het Schildmeer te gaan. SOGK participeert in een overleg met Stichting Sportpromotie Schildmeer en Staatsbosbeheer, met als doel het natuurgebied 't Roegwold te promoten.

- Verbinding Meerstad

Uit verdere versterking van de recreatieve routestructuur in t Roegwold vloeien koppelkansen voort met de recreatieve ontwikkeling en routestructuur rond Meerstad.

- Extra dimensie aan de leesbaarheid van het landschap

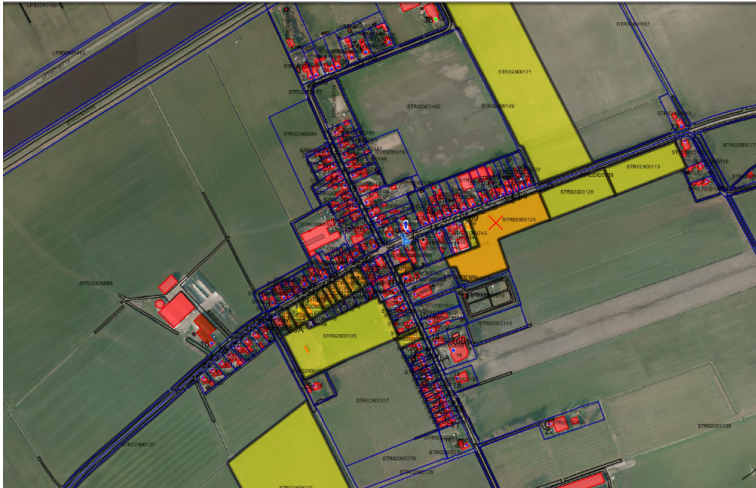
In het huidige Routenetwerk Fietsknooppunten ligt Overschild uitsluitend op de oost-westas. De hierboven voorgestelde noord-zuidverbinding biedt aanknopingspunten om de landschappelijke en cultuurhistorische relatie tussen Overschild/Schildmeer en het gebied ten noorden daarvan onder de aandacht te brengen; een relatie die landschappelijk is vervaagd met de komst van het Eemskanaal halverwege de 19^e eeuw. In de 13^e of 14 eeuw legden de monniken van het klooster Bloemhof in Wittewierum de Graauwedijk aan. De veendijk had tot doel de laaggelegen weide- en hooilanden in het inklinkende veengebied Duurswold tegen overstroming te beschermen en vormde aldus de waterstaatkundige grens met het noordelijke, hoger gelegen wierdengebied. Het ontstaan van Overschild, dat lange tijd de naam Graauwedijk heeft gedragen, is nauw met deze landschappelijke ingreep verbonden. Graauwedijk is nog altijd de benaming van de belangrijkste weg van Overschild en de Oude Graauwedijk - de aftakking richting het Schildmeer die zich leent voor een recreatieve verbinding - ligt nog op het oude dijktracé. Met een nieuwe recreatieve 'stapsteen' op de noord-zuidas wordt aangehaakt op de plek die Overschild in de landschapsgeschiedenis en daarmee in het Verhaal van Groningen, inneemt. Deze meerwaarde sluit aan op de Toerisme-Visie 2016-2020, waarin de provincie Groningen aangeeft te willen werken aan een leesbaar landschap waarin 'de ontwikkelingsgeschiedenis en verschillende tijdlagen van het landschap zijn terug te vinden'. Ook de gemeente Slochteren hecht in de Toekomstvisie Het Land van Slochteren 2020 aan behoud en zichtbaarheid van oude structuren in het landschap.

De kerk als pleisterplaats

De voorgestelde versterking van de recreatieve infrastructuur is een eerste belangrijke aanknopingspunt voor de doorbestemming van de kerk van Overschild. Fietzers, wandelaars en passanten zullen behoefte hebben aan een pleisterplaats in dit nieuwe entreegebied van het Schildmeer. Het huidige voorzieningenniveau in Overschild en omgeving voorziet daar niet in. De kerk is een geschikte locatie op grond van:

- ligging langs de doorgaande weg
- voldoende ruimte
- tuin op het achtererf die als theetuin kan worden ingericht
- sfeervolle ambiance in cultuurhistorisch erfgoed

Op een braakliggend perceel, eigendom van de hervormde gemeente (afbeelding: oranje perceel met rood kruisje), in de nabijheid van de kerk kan een kleinschalige parkeervoorziening worden ingericht, waardoor de kerk een ideaal start- en eindpunt van routes is voor recreanten die van verder weg komen.

Men kan in de kerk terecht voor thee, koffie en kleine kaart. Er is een sanitaire voorziening en de E-bike kan worden opgeladen. De kerk kan tevens voorzien in informatie over recreatieve routes en voorzieningen in de omgeving, evenals over de landschapsgeschiedenis van het Fivelgebied. Deelnemers aan het eerdergenoemde werkatelier vonden het belangrijk om bij het zoeken naar nieuwe bestemmingen van monumenten ook het omliggende gebied en cultuurlandschap als inspiratiebron te benutten.

Uit een rondvraag onder ondernemers langs het Schildmeer is gebleken dat zij dit plan allerm minst als bedreigend ervaren. De exploitant van Podium Café in Steendam bijvoorbeeld gaf aan de ontwikkeling van de kerk tot rustpunt in het toeristisch netwerk zeer te verwelkomen. Juist omdat er in het Rondje Schildmeer te weinig pleisterplaatsen zijn, boet het gebied aan aantrekkelijkheid in, zo is zijn overtuiging. In dat verband maakte hij een vergelijking met het Reitdiep, waar is aangetoond dat nieuwe voorzieningen in Garnwerd en Klein Wetsinge (herbestemde kerk van SOGK) geen concurrentie voor het bestaande aanbod zijn, maar dat zij er juist voor zorgen dat bezoekers vaker naar het gebied terugkeren. Er is meer te beleven.

SOGK verlangt van een toekomstige exploitant van de kerk dat constructief en creatief wordt samengewerkt met ondernemers in de omgeving. Gedacht wordt aan een zelfstandig ondernemer die de werkzaamheden in de kerk met een ander beroep, bijvoorbeeld een tekstschrijver of een galeriehouder. Op basis van de bevindingen in andere kerken van de SOGK is de haalbaarheid van het exploitatiemodel voor Overschild onderzocht en realiseerbaar gebleken.

De kracht van dergelijke samenwerkingsverbanden in recreatie en toerisme wordt benadrukt in de Toekomstvisie Het Land van Slochteren 2020: het leggen van figuurlijke verbindingen tussen recreatieve voorzieningen vergroot de aantrekkelijkheid van de gemeente en biedt kansen voor versterking van de sector. Ook het Routebureau Groningen, het coördinatiepunt voor routegebonden recreatie in de provincie dat nauw samenwerkt met o.a. gemeenten, ondernemers en erfgoedpartners, is een belangrijke partner in deze ontwikkeling.

2.2. MOOIE OPKAMER VAN HET DORP

De recreatieve pleisterplaatsfunctie laat zich uitstekend combineren met de functie van mooie opkamer van het dorp. De lokale gemeenschap ziet voor de kerk een rol weggelegd bij gelegenheden als rouw en trouw, concerten, theatervoorstellingen en exposities. Ook aan privépersonen en organisaties/bedrijven biedt de kerk een bijzondere ambiance met goede voorzieningen (inclusief de in de vorige paragraaf genoemde parkeergelegenheid).

Versterking leefbaarheid

Dit doorbestemmingsplan is in overleg met dorps huis De Pompel tot stand gekomen. Het dorps huis richt zich primair op de lokale bevolking en wordt beheerd en bemand door vrijwilligers. De kerk richt zich primair op bezoekers uit de wijdere omtrek en zal op professionele wijze worden geëxploiteerd. Waar in het dorps huis de dorpingen de belangrijkste sfeermakers zijn, zijn het de architectuur en het historische karakter die in de kerk voor een unieke ambiance zorgen. Die complementariteit biedt kansen voor samenwerking.

Met de opkamer-functie van de kerk wordt aangesloten op de brede benadering van preventie en schadeherstel van monumenten die het gebiedsteam van de Nationaal Coördinator Groningen hanteert: het gebied moet er qua leefbaarheid en potentie beter uitkomen dan voor de aardbevingen. Mede in de context van bevolkingskrimp moet sprake zijn van wisselwerking tussen gebouw, mens en gebied.

3. NIEUWE AANBOUW

In de huidige staat is de kerk nog niet geschikt voor de gewenste functies. De NAM draagt zorg voor het herstel van de aardbevingsschade en de bouwkundige versterking. Uitgangspunt is om van een bedreiging een kans te maken. Kernbegrippen daarbij zijn: bruikbaarheid, veiligheid, toekomstbestendigheid en ambitie.

Daar bovenop zijn de volgende aanpassingen of uitbreidingen nodig:

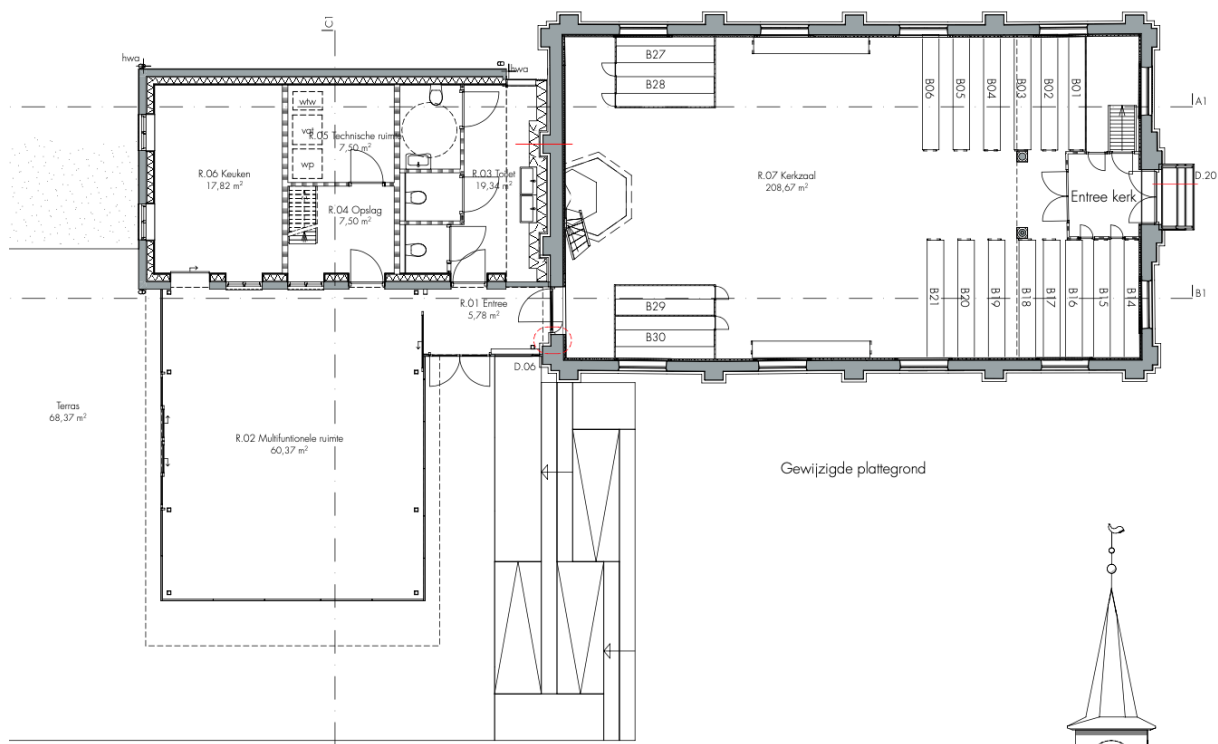
- Sanitair en facilitaire functies zoals keuken, garderobe en opslag/koelvoorziening.
- Technische ruimte t.b.v. verwarming: in de kerk is geen verwarming aanwezig.
- Podium, LED-verlichting, audiovisuele voorzieningen.
- Opslag van meubilair voor binnen en in de theetuin.

Nieuwe aanbouw voor ontvangst, sanitair, facilitaire functies en optimale toegankelijkheid

De kerkzaal en de bestaande consistorie zijn ongeschikt om deze functies en randvoorwaarden inpandig te kunnen oplossen. Aanvankelijk is gedacht aan een uitbreiding van de consistorie. Maar deze ligt op een ander niveau dan de kerk, waardoor zij zich niet optimaal met elkaar laten verbinden. Bovendien is de materiële waardestelling van de consistorie beperkt tot drie muren. Dak en dakpannen zijn van recente datum. De bestaande consistorie versterken vergt dan een onevenredige investering.

Het plan is daarom achter de kerk een geheel nieuw deel te realiseren, op basis van de volgende uitgangspunten:

- Dankzij een moderne, transparante vormgeving komt de historische kwaliteit van de kerk beter tot zijn recht.
- Het bijgebouw krijgt hetzelfde vloerniveau als de kerk, waardoor loopverbindingen en toegankelijkheid voor mindervaliden geen probleem opleveren.
- Zowel technisch als ruimtelijk zijn de benodigde sanitaire, facilitaire en technische voorzieningen goed en volgens moderne inzichten in te passen. Zo is er ruimte voor een eigen toiletvoorziening voor mensen met een beperking.
- Er kan een aangename verblijfsruimte/foyer voor koffie en thee worden gerealiseerd in combinatie met een terras.
- Omdat de aanbouw uitsluitend op het achtererf wordt gerealiseerd, wordt geen afbreuk gedaan aan het aanzicht van de kerk vanaf de straatkant.
- De aanbouw biedt ruimte voor zonnepanelen en andere oplossingen die bijdragen aan het doel 'nul op de meter' (zie hieronder).

Plattegrond (Holstein restauratie architectuur)

Verwarming/energie: nul op de meter

De gasmeter de kerk uit, dat is het doel. Daarom wordt voor de energievoorziening van het gehele complex gedacht aan een combinatie van aardwarmte en zonnepanelen op de daken. Inzet van SOGK is dat de kerk een toonbeeld van duurzame renovatie wordt en daarmee een referentieproject voor verduurzaming van andere kerken in het SOGK-bestand.

‘De gasmeter de kerk uit’ past ook bij de ambitie van een energieneutraal Overschild. Zo was dorps huis De Pompel het eerste energieneutrale dorps huis in de provincie Groningen, op basis van een combinatie van zonnepanelen, laagtemperatuurverwarming met luchtwarmtepomp en LED-verlichting.

Ontwerpopgave

Een van de uitgangspunten van de ontwerpopgave is dat voorzieningen, waar mogelijk, op innovatieve en esthetisch verantwoorde wijze worden gecombineerd met de restauratie en versteviging van het gebouw. Zo zijn verstevigingsbalken misschien goed te gebruiken als trussen voor de verlichting. Daarnaast vindt SOGK het belangrijk dat de kernkwaliteiten van het gebied - rust, ruimte, licht en lucht - zijn terug te vinden in de architectuur en in de inrichting.

4. BEHEER EN EXPLOITATIE

Voor beheer en exploitatie van de kerk hanteert SOGK de volgende uitgangspunten:

- Professioneel beheer, bij voorkeur door een partij met sociaal-maatschappelijke, culturele en sportief-recreatieve affiniteit.
- Ruimte voor inzet van lokale vrijwilligers (o.a. plaatselijke commissie) en stagiairs (werkervaringsplaatsen).
- Inkomsten uit omzet pleisterplaatsfunctie, ruimteverhuur en catering.
- Kostenbeheersing op basis van ‘gasmeter de kerk uit’.

Daarnaast worden kansen verkend voor een gezamenlijke exploitatie van kerk en dorpshuis, in het verlengde van de afstemming van aanbod en programmering.

Referentieprojecten

Eerder gerealiseerde herbestemmingsprojecten van SOGK met een vergelijkbaar karakter in Leegkerk, Klein Wetsinge en Appingedam (synagoge) laten zien dat ook kleinschalig religieus erfgoed met inzet van een professionele beheerder rendabel te exploiteren is. Deze ervaringen in combinatie met het draagvlak in Overschild maakt dat SOGK het volste vertrouwen in het succes van deze doorbestemming heeft.

Februari 2020